

Держави відзначалась чіткістю побудови і широтою компетенції. Вона була найбільш ефективною в перехідний період. Основне завдання Ради Міністрів полягало у стабілізації ситуації та створенні правових засад для побудови нової моделі державного та суспільного устрою.

Список літератури: 1. Хрестоматія з історії держави і права України : в 2 т. – Т. 2 : Лютий 1917–1996 рр. / [упоряд. В. Д. Гончаренко та ін.]. – К. : Ін Юре, 1997. – 800 с. 2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції : в 4 т. / П. Христюк. – Прага, 1921. – Т. 3. – 160 с. 3. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки : в 4 т. – Т. 2 : Рік 1918 / В. Ф. Солдатенко. – К. : Світогляд, 2010. – 526 с. 4. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Руслан Пиріг ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2011. – 335 с. 5. Мироненко О. Л. Верховне управління українською державою (квітень-грудень 1918 р.) / О. Л. Мироненко // Правова держава. – 1995. – Вип. 6. – С. 127–128. 6. Копиленко О. Л. Держава і право України, 1917–1920 / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с. 7. Палеха Ю. До історії запровадження організації діловодства в державному апараті українських урядів 1917–1918 років / Ю. Палеха // Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / [Владислав Верстюк, Павло Гай-Нижник, Сергій Коник та ін. ; упоряд. А. Вишневський]. – К. : Центр сприяння інституц. розв. держ. служби, 2008. – С. 30–39.

Надійшла до редколегії 28.12.2011

Исследованы условия формирования и особенности функционирования правительства Украинской Державы П. Скоропадского.

The conditions of formation and the functioning peculiarities of the government of the Ukrainian State of hetman P. Skoropadskiy are investigated.

УДК 342.56

М. М. Мацькевич

Види конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні

На підставі аналізу норм Конституції України та наукових доробок учених-правознавців визначено основні види конституційних культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

У сучасній науковій літературі при поділі конституційних прав і свобод на основні, тобто економічні, політичні, особисті і культурні, види перелік конкретних конституційних прав і свобод, що входять до перших трьох класифікаційних груп (економічних, політичних, особистих), практично не має відмінностей. Однак коли йдеться про культурні права, закріплені в Конституції України, то майже у кожному випадку їх перелік визначається по-різному.

Питання культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні порушувалися у працях радянських дослідників

(А. І. Денисова, А. П. Іванова, Ф. М. Рудинського, В. Т. Прохорова) та сучасних українських учених (С. Л. Лисенкова, В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького та ін.).

Метою статті є визначення основних видів культурних прав і свобод на системі прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Так, до конституційних культурних прав і свобод відносять право на освіту, право на навчання рідною мовою, право на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [1, с. 197]. В іншому випадку до цієї групи відносять право на освіту й виховання, користування надбаннями культури і мистецтва, наукову, технічну і художню творчість, авторські права [2, с. 12]. Є пропозиції включати до складу конституційних культурних прав і свобод право на освіту та право на свободу творчої діяльності [3, с. 54–55] або право на освіту, право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури, право на свободу наукової, технічної та художньої творчості, право на захист інтелектуальної власності, право на використання результатів інтелектуальної творчої діяльності [4, с. 193]. Пропонується розглядати групу конституційних культурних прав і свобод у складі права на освіту, права на участь у культурному житті та користуватися культурною спадщиною України, права на свободу творчості, права на захист авторських прав та інших видів інтелектуальної власності [5, с. 142–143] або права на освіту, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності [6, с. 34]. В одній з останніх праць, присвячених правам людини і громадянина, група конституційних культурних прав і свобод утворюється у складі права на освіту, прав осіб, які належать до національних меншин, у гуманітарній сфері, свободи творчості, права на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності, права на участь у культурному житті та права користуватися культурною спадщиною України [7, с. 233–245].

Таке різноманіття підходів до визначення кола конституційних культурних прав і свобод обумовлено рядом обставин. Перш за все тим, що культурні права, як окрема група конституційних прав, є відносно новим явищем і, відповідно, відсутній досвід багаторічного його дослідження, як це вбачається, наприклад, стосовно конституційних політичних або економічних прав і свобод. У зв'язку з цим не відпрацьована методологія, і перш за все критерії, за якими те або інше право слід відносити до цієї групи. Саме тому у вищенаведених та й в інших переліках складових групи конституційних культурних прав і свобод, що зустрічаються у науковій і популярній літературі, присутні право на освіту і свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, зафіксовані у частинах перших статей 53 і 54 Конституції України, а деякі автори відносять до культурних лише ці права і свободи.

Неважко помітити, що у конституційних найменуваннях цих прав і свобод прямо вказується на віднесення можливостей, що входять до їх змісту, до сфери культурних відносин. Це призводить до того, що склад групи конституційних прав формується неадекватно: в одних випадках до неї включаються права, що за своїм змістом не можна віднести до культурних, а в інших – за межами групи залишаються права, які слід відносити до цієї видової групи.

У зв'язку з цим вбачається, що у наведених і в інших випадках не завжди належним чином враховується те, що при віднесенні конкретного суб'єктивного конституційного права або свободи до групи культурних слід брати до уваги їх принципові визначальні ознаки, а саме:

1. Конкретне суб'єктивне конституційне право або свобода можуть бути віднесені до групи культурних за умови, що варіанти можливої поведінки, що входять до їх складу, можуть здійснюватись і мають на меті досягнення соціального блага саме у сфері культурних відносин.

2. Форми конституційного закріплення суб'єктивних прав і свобод можуть бути різними. Перший спосіб полягає у безпосередньому формулюванні можливості певної поведінки (суб'єктивного права або свободи), метою здійснення якої є досягнення тих або інших соціальних благ у певній сфері суспільних відносин. При цьому вказана можливість певної поведінки формулюється саме як «право» на певну поведінку або «свобода» певної поведінки. Цей спосіб слід визнати найбільш доцільним та ефективним, оскільки безпосередньо вказує саме на можливу поведінку суб'єкта. Другий спосіб виходить з принципу нерозривної єдності юридично встановленої можливості здійснення певної поведінки (прав) одних суб'єктів з юридичними обов'язками інших суб'єктів сприяти або не заважати вчинювати вказану поведінку. Згідно з цим принципом правам одних суб'єктів обов'язково кореспондують відповідні обов'язки інших суб'єктів, що знаходить свій вираз у формулі «немає прав без обов'язків, немає обов'язків без прав».

3. Певні права передбачають різні варіанти можливої поведінки, що можуть здійснюватись у різних формах широким колом суб'єктів, а тому потребують своєї деталізації з врахуванням необхідних характеристик (особливостей) можливих суб'єктів і форм їх поведінки. У таких випадках можливе формулювання такого *комплексного права у загальній формі (комплексне право (свобода) з наступною деталізацією можливих форм прояву комплексної можливої поведінки щодо певних суб'єктів у вигляді окремих (особливих) прав.*

З урахуванням викладеного і маючи на увазі сферу культурних відносин, а також особливості форм конституційного закріплення конкретного права та особливості форм відображення можливостей, які входять до їх складу, вбачається, що до групи культурних слід відносити права і свободи, що містяться у наступних статтях Конституції України.

Стаття 53 Конституції України [8] складається з п'яти частин, у яких, перш за все, закріплюється комплексне право на освіту, а також і ряд окремих прав, що відображають особливості прояву і реалізації окремих можливостей, що входять до змісту права на освіту як комплексного конституційного права.

У першій частині вказаної статті Конституції України закріплюється загальне право на освіту. Це право у світовій конституційній практиці було найпершим правом, що надавало людині можливості певної поведінки у сфері інтелектуальної, культурної діяльності, а тому його віднесення до групи культурних прав ніяких сумнівів не викликає. Друга частина цієї статті визначає, що набуття повної загальної освіти є обов'язковим. З цього випливає, що закріплене у першій частині цієї ж статті право на освіту не на всіх рівнях його реалізації слід розглядати виключно як суб'єктивне право, тобто як міру можливої поведінки носія цього права. Конституція встановлює, що одержання повної загальної середньої освіти є не правом, а обов'язком індивіда, тобто відповідна поведінка, спрямована на одержання повної середньої освіти, повинна здійснюватися суб'єктами незалежно від їх бажання.

Розглядаючи цей конституційний припис, вбачається доцільним не говорити про те, що у цьому випадку йдеться про своєрідне «право-обов'язок». Тут, скоріше, ми маємо справу з юридичними гарантіями реалізації права на освіту на рівні загальної середньої освіти. Адже у забезпеченні набуття необхідного рівня знань зацікавлені не лише індивіди, фізичні особи. Будь-яка держава життєво зацікавлена в оволодінні її громадянами таким рівнем інтелектуальної підготовки, який би давав їм можливості брати активну участь у всіх сферах суспільного життя і тим самим сприяти безперервному прогресивному розвитку держави і суспільства. Тому сучасна Українська держава, враховуючи свої реальні можливості, намагається не лише сприяти, а й гарантувати громадянам і суспільству в цілому забезпечення населення рівнем освіти, що є мінімально необхідним для цього етапу її розвитку. Це й знаходить вираз у закріпленні не лише комплексного права на освіту, а й у визначенні необхідності досягнення індивідом певного освітнього рівня як його юридичного і навіть конституційного обов'язку.

У наступних частинах ст. 53 Конституції України конкретизуються можливості, що входять до змісту комплексного права на освіту. Ці можливості визначаються двома способами: шляхом визначення конкретного змісту можливої поведінки носіїв цього права (частини четверта і п'ята) та шляхом закріплення ряду найважливіших гарантій комплексу можливостей, що входять до складу права на освіту (частина третя). Ці гарантії знаходять свій вираз у ряді обов'язків, що покладаються на державу. Ґрунтуючись на тому, що немає обов'язків без прав і прав без обов'язків, тобто на взаємодіюванні прав і обов'язків, можна зробити висновок про наявність у складі права на освіту можливостей, що кореспондують

закріпленим у ч. 3 ст. 53 Конституції України обов'язкам держави. Саме так сформульовано ч. 3 ст. 53 Конституції України, яка встановлює: «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам». У викладеному конституційному положенні прямо вбачається закріплення ряду найважливіших гарантій комплексу можливостей, що входять до складу права на освіту, для реалізації яких держава конституційно зобов'язується створювати відповідні умови.

Частина четверта цієї ж статті Конституції формулює право громадян України безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. За своїм змістом це положення конкретизує сформульоване у частині першій цієї ж статті загальне право на освіту шляхом визначення спеціального суб'єкта щодо можливостей безоплатного здобуття вищої освіти. Якщо ч. 1 ст. 53 Конституції України закріплює право на освіту за кожною особою незалежно від наявності у неї громадянства України, то четверта частина цієї ж статті закріплює належність, у межах комплексного права на освіту, виключно громадянам України повноважень безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Частина п'ята ст. 53 Конституції України встановлює право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Цим установлюються особливі можливості, що випливають із комплексного права на освіту і належать спеціальним суб'єктам, які, по-перше, є громадянами України і, по-друге, належать до національних меншин. Вказані можливості гарантуються, тобто реально забезпечуються, а значить і встановлюють наявність у вказаних суб'єктів перерахованих можливостей в межах комплексного права на освіту.

Доцільно звернути увагу на своєрідну «подвійну культурність» цього права. Адже в умовах функціонування української мови як державної мови відсутність у носіїв інших мов гарантованої державою можливості вивчати рідну мову з необхідністю призводить не лише до її відмирання, а й до зникнення відповідного прошарку національної культури, що є частиною культури Українського народу, який, відповідно до Преамбули Конституції України, складається з громадян України всіх національностей.

Таким чином, у ч. 1 ст. 53 Конституції України закріплюється комплексне культурне право на освіту, яке належить кожному, тобто не залежить від наявності або відсутності у нього громадянства України. У той же час, у наступних її частинах уточнюються особливості прояву змісту права на освіту щодо певних рівнів освіти та суб'єктів – носіїв цього права.

Норми, що їх містить ст. 54 Конституції України, у тій або іншій формі стосуються врегулювання культурних відносин. Перша частина цієї статті встановлює дві групи можливої поведінки громадян України у цій сфері, які встановлюються шляхом закріплення гарантування державою можливості:

- 1) свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості;
- 2) захисту інтелектуальної власності громадян, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

На нашу думку, лише першу групу можливостей, які полягають у свободі суб'єкта здійснювати культурну (інтелектуальну) діяльність, результати якої об'єктивуються у літературних і художніх творах, наукових працях або в удосконаленні існуючих чи у створенні нових технічних засобів, відповідно до викладених вище ознак, можна віднести до групи культурних прав і свобод.

Що ж до другої групи можливостей, то вони, по-перше, спрямовані не на безпосереднє здійснення культурної (інтелектуальної) діяльності, а на забезпечення (гарантування) прав та інтересів суб'єктів щодо їхнього права власності на результати такої діяльності. Таким чином, ці можливості за своєю сутністю і призначенням є своєрідними юридичними гарантіями ряду прав, що виникають у сфері відносин, пов'язаних з реалізацією суб'єктом свого права власності, специфічним об'єктом якого виступають результати його інтелектуальної (культурної) діяльності.

Частина друга ст. 54 Конституції України, як і частина перша цієї ж статті, також містить у собі дві норми. Перша встановлює право кожного громадянина України на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а друга – гарантує недопустимість використання або поширення цих результатів без згоди їх авторів, за винятками, встановленими законом. Таким чином, у цій статті закріплюється, по-перше, одне з культурних прав громадян України – право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності і, по-друге, юридичні гарантії цього права у вигляді заборони використовувати або поширювати ці результати без згоди їх авторів, за винятками, встановленими законом.

Не викликає сумнівів, що закріплене у ч. 2 ст. 54 Конституції України право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності особа може реалізувати лише за наявності у неї права власності на них. Зміст права власності складає комплекс повноважень щодо певного об'єкта: право володіти, право користуватись і право розпоряджатись ним. Саме про ці повноваження (володіння, користування, розпорядження) щодо результатів своєї інтелектуальної, творчої діяльності йдеться у ч. 1 ст. 41 Конституції України. Отже, зміст повноважень, що їх надають суб'єктам обидві вказані норми, фактично співпадає. Різниця полягає у визначенні суб'єктів цих повноважень: у ч. 1 ст. 41 – це всі індивіди, незалежно від наявності чи відсутності у них громадянства України, а в ч. 2 ст. 54 – виключно громадяни України. Таким чином, є підстави говорити

про колізію між вказаними конституційними нормами в тих їх частинах, що визначають суб'єктів (носіїв) права розпоряджатись результатами своєї творчої, інтелектуальної діяльності.

Серед цих колізійних норм положення ч. 2 ст. 54 Конституції України можна оцінювати як спеціальну норму стосовно загальної норми, що міститься у ч. 1 ст. 41. Виходячи з цього і враховуючи пріоритет спеціальної норми над нормою загальною при колізії між ними, на практиці слід виходити з наявності права на результати своєї інтелектуальної діяльності виключно у громадян України і відсутності такого права в іноземців та осіб без громадянства. Однак, на думку автора, вказана колізія до її усунення повинна долатися на користь положень ч. 1 ст. 41 Конституції України. Таке вирішення цієї проблеми буде свідчити про демократизм Української держави, її відкритість, а також відповідатиме практично загальноновизнаній у європейському співтоваристві практиці.

На нашу думку, викладене дає підстави для висновку про те, що до групи конституційних культурних прав і свобод відносяться:

- право на освіту;
- право на доступну і безоплатну дошкільну, повну загальну середню, професійно-технічну, вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах;
- право учнів і студентів на одержання державних стипендій та пільг;
- право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі;
- право громадян, які належать до національних меншин, відповідно до закону на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах або через національні культурні товариства;
- свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості;
- право кожного громадянина України на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Список літератури: 1. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. 2. Рабинович П. М. Основы общей теории права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабинович. – Вид. 6-те. – К. : Консум, 2002. – 160 с. 3. Основы конституційного права України / за ред. В. В. Копейчикова – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 208 с. 4. Правознавство : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 736 с. 5. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999. – 376 с. 6. Соколенко Ю. Гарантії культурних прав і свобод громадян України / Ю. Соколенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 34–38. 7. Рабинович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабинович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с. 8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.

Надійшла до редколегії 30.01.2012

На основани анализа норм Конституции Украины и научных доработок ученых-правоведов определены основные виды конституционных культурных прав и свобод человека и гражданина в Украине.

On the basis of analysis of norms of Constitution of Ukraine and scientific revisions of scientists-legists the basic types of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen are certain in Ukraine.

УДК 340.1

В. В. Мурза

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСИФІКАЦІЇ НАГЛЯДУ В ДЕРЖАВІ

Проаналізовано погляди науковців на проблему класифікації видів нагляду в державі; запропоновано авторську класифікацію нагляду в державі.

У Конституції нашої держави закріплено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, і найважливіше – правовою державою [1]. З огляду на означене саме на державу покладено обов'язок забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення прав і свобод людини включає чотири напрямки державної діяльності щодо створення умов для реалізації прав і свобод людини: 1) сприяння самостійної реалізації прав і свобод громадянами (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [2, с. 9]; 4) нагляд за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів. На виконання останнього завдання в Україні утворено низку державних органів, кожен з яких у межах повноважень відповідає за окремий напрямок із кількох сфер діяльності держави, що обумовлює наявність доволі широкого спектра наглядової діяльності в державі. Адже «державний нагляд – правоохоронна діяльність спеціально уповноважених на те органів держави по виявленню правопорушень у сфері трудових відносин, прийняттю актів, зобов'язуючих усунути ці порушення, а також по застосуванню санкцій. Державний нагляд спрямований на перевірку роботи органів та осіб з точки зору відповідності їм закону та іншим нормативним актам, на видання правоохоронних актів індивідуального значення» [3, с. 471–472].

Нагляд у державі, його поняття, сутність і види вже багато років є об'єктом уваги вчених-правників. Серед авторів, чії роботи заслуговують на особливу увагу, можна назвати О. М. Бандурку, А. Т. Комзюка, О. М. Музичука, Х. П. Ярмакі, Р. І. Денисова, А. А. Кармолицького і Ф. С. Разарьонова, М. С. Студеникіну та багатьох інших. Запропоновані ними види нагляду в державі лягли в

© Мурза В. В., 2012